

РОЗВІДКИ

Сергій Бутко

ОУН ПРОТИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ

*Немає нічого захищеного,
що воно не відкриється,
ані потаємного, що не виявиться.*

**ЄВАНГЕЛІЄ ВІД св. МАТВІЯ
М.т. 10. 26.**

Навіть поверхове ознайомлення з трагічними сторінками історії України мимоволі підводить до висновку, що доля українського народу по-справжньому хвилює тільки українців. Без урахування доцільності або отримання геополітичних, соціально-економічних та ще різних преференцій, безоглядно й безкорисно захищатимуть цей народ тільки українські патріоти. По праву заслужив це почесне визнання й організований націоналістичний рух – Організація Українських Націоналістів.

Повчальним прикладом безоглядного служіння своєму народові стало ставлення ОУН до голодової трагедії 1932-1933 рр. на українських землях у складі Радянського Союзу. Українські націоналісти навіть у тій безнадійній ситуації активно діяли доступними їм методами й намагалися якщо не припинити, то хоч би зменшити масштаби нищення українців у СРСР.

Не претендуючи на всебічний аналіз ставлення ОУН до трагедії голоду в Україні в 1932-1933 рр., спробуємо висвітлити позицію її керівництва та активу, згідно з публікаціями у друкованому органі Проводу Українських Націоналістів (далі – ПУН) «Розбудова Нації» (далі – «РН»), військово-політичному журналі – органі Української Військової Організації «Сурма» (він реально був органом ПУН),¹ та радикальну спробу шляхом здійснення терористичного акту привернути увагу західних демократичних держав до злочину комуністичного режиму в Україні. Важливо також з'ясувати, які головні уроки із факту цього голодобивства урахував керівний актив організації у подальшій політиці під час Другої світової війни та визвольній боротьбі проти радянської імперії в повоєнні роки.

Передбачення біди

Редакція, автори «РН» упродовж всього часу існування журналу уважно відслідковували ситуацію на українських землях у складі СРСР, послідовно викривали всі аспекти поневолення українського народу. Серед націоналістичних аналітиків у цьому відношенні виділявся Головний суддя ОУН Макар Кушнір, родом з м. Черкаси². Вже у першому номері «РН», виданому щойно після проведення Конгресу Українських Націоналістів (1929 р.), він (псевдонім – М. Дніпрянський)³ нагадав, що «Пролетарська диктатура запанувала на нашій батьківщині лише на тлі окупації її московською червоною армією»⁴. М. Кушнір, як і всі інші націоналістичні публіцисти, послідовно вказував, що Україна є колонією у складі російської імперії під назвою Радянський Союз, яка утримується в покорі насильством і терором. Він (псевдонім – Я. Дуб)⁵ у статті «Хочемо Незалежної України» (1930 р.) дав типову й доволі точну характеристику

ситуації на Наддніпрянщині та суті радянської політики в Україні: «Москва та її агенти на Україні нині переконалися, що український національний рух прибрив таких широких розмірів та досягнув такого впливу серед українських селян і робітників, що большевицької українофільської політики вже не вистачає, щоб опанувати та перемогти українську національну ідею. Налякани небезпекою вибуху другої національної революції, що загрожує їм не лише втратою панування над багатою колонією, а може спричинитися взагалі до занепаду большевицької диктатури на Сході Європи, червоні московські імперіялісти рішили попередити події та ще більшим терором залякати українські народні маси, а винищенням провідних кіл українського народу знесилити український національний рух. З цією метою вони заарештували й далі заарештовують українських діячів на полі освітньому, кооперативному, науковому, церковному тощо»⁶.

Наш земляк, виходець з історичної Чернігівщини (м. Глухів), член ПУНу Євген Онацький, перебуваючи в еміграції у Римі⁷, вже у першій половині 1932 р. відчував наближення ще більшої катастрофи для Наддніпрянщини. У своїй рубриці «На міжнародні теми», яка вийшла у «РН» за травень-червень 1932 р., він так змалював становище українського народу в СРСР: «Протягом десятих років по дорозі до повільного, але певного обосачення, обезвласнення, спролетаризування – через Чека, ГПУ, Соловки аж до моральної й фізичної смерті. Насамперед – одиниць, десятків, сотень свідомих патріотів, палких юнаків, завзятих борців, далі їх родин і знайомих, а далі цілих груп населення, а ще далі цілих окремих класів, нарешті – цілого народу, що на власній землі, на багатющій землі, вмирає з голоду...»⁸. Пророчо звучить і тепер його пересторога: «Наш власний український досвід вчить нас, що навпаки «вершок гіршого», якщо не прикласти негайно найвищих зусиль, неминуче приведе до ще гіршого»⁹.

Один із засновників ОУН, уродженець м. Тбілісі в Грузії, делегат Конгресу Українських Націоналістів, професор неорганічної хімії та доктор філософії Микола Вікул (псевдонім – М. Райгородський)¹⁰ у своїй публіцистиці висвітлював духовно-релігійні питання визволення України та побудови незалежної держави. У статті «Суспільна роля родини» (1932 р.) він поставив вбивчий діагноз комуністичній політиці в УСРР: «Большевицька влада, що планово поширює на Східній Україні господарську й моральну руїну ще більше, ніж на інших теренах СРСР, довела нашу країну з високо розвинутою ще донедавна традицією тілесно й душевно здорової родини до грізного занепаду». Вікул пояснював це так: «Большевицький режим вніс, як відомо, й до родини свої питоменні [притаманні. – С.Б.] йому методи підступства, провокації, зневаги супроти старих, жіноцтва й дітей, зрештою знеславлення матері та под[ібне]». Автор пророчо попереджав майбутніх будівників Української держави: «І при найбільш рожевих сподіваннях недалекого скинення з української шні московського ярма неможливо закрити очі перед привидом тієї жадливої спадщини, яку большевики на полі родинних взаємовідносин на Україні після себе залишать. Такі болячки, як дитяча й загальна проституція, вишукані «ябеди» й доноси дітей на батьків, жінок на чоловіків і навпаки, небувале дотепер ані при найгірших лихоліттях на Україні поширення венеричних недуг і сексуальних ухилень і т.д., навіть і при найбільше сприятливих для нації політичних, культурних і господарських відносинах, затруюватимуть [отруюватимуть. – С.Б.] націю безперечно найдовше з усіх наслідків комуністичних експериментів. Над цим грізним питанням слід уважно й розважно думати заздалегідь»¹¹.

Аналізував ситуацію у підрадянській Україні на сторінках «РН» і наш земляк з Чернігівщини (м. Носівка), член ОУН, інженер-економіст, доктор Сергій Володимирів¹². Про нього поки що знаємо небагато. Український історик Роман Коваль у книзі «Багряні жнива Української революції» зазначав: «Володимирів Сергій Дмитрович (29.12.1895, м. Носівка Ніжинського пов. Чернігівської губ. – після 29.6.1928). Інженер-економіст; заступник голови Студентської спілки в Болгарії (1922), член Української академічної громади у Празі (з вересня 1922), професорський стипендіат УГА [Українська господарська академія в Подєбрадах у Чехословаччині. – С.Б.] (29.6.1928). Закінчив гімназію (м. Перм, 4.6.1914), навчався в Київському університеті Святого Володимира (вересень 1914 – липень 1916, січень 1918 – листопад 1919). Закінчив УГА (31.5.1927). В російській армії служив до січня 1918 року. Активіст культурно-освітньої праці на Чернігівщині (1918, 1919). У листопаді 1919 р. насильно мобілізований у Добровольчу

армію. 4 листопада 1920 р. разом із денікінцями евакуювався до Туреччини. Перебував у таборі Тузла. Потім виїхав у Болгарію (1921, 1922), де був членом Студентської спілки та освітньо-культурного життя. Дипломну працю виконав та оборонив «з успіхом дуже добрим». В рефераті про дипломну працю С. Володимирів «Електрифікація в сучасному сільськогосподарському житті» викладачі УГА (професор і доцент) характеризували його як «молодого, здібного, працьовитого абсолювента». Зазначали, що Володимирів, захоплений обраною темою, писав дипломну роботу з піднесенням. Працю С. Володимирів було визнано «гідною друкування і видання». Українською мовою це буде, писали рецензенти, «перший і солідніший, всеохоплюючий проблему твір, загальнонауковий рівень якого більш ніж задовольняючий, а як для дипломної праці – високий»¹³. Деяку додаткову інформацію дали Олександр Кучерук і Юрій Черченко – упорядники першого тому видання «Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів» (1927-1930). С. Володимирів, який завершив свій життєвий шлях у 1974 р., ймовірно, в еміграції, «1927 р. закінчив економічно-кооперативний факультет Української господарської академії в Подєбрадах, інженер-економіст, д-р, був професорським стипендіатом. Член ОУН, входив до складу Комісії державного планування (КДП) ОУН. Восени 1941 р. разом з похідними групами ОУН прибув до Києва. Був заарештований гестапо разом з І. Рогачем, О. Телігою, О. Чемеринським та ін., але незабаром його відпустили»¹⁴. Із цього повідомлення можна зробити висновок, що наш земляк став членом ОУН практично від часу створення організації. Після її розколу у 1940-1941 рр. він залишився в ОУН під проводом Андрія Мельника.

У статті «Економічне становище селянства України»¹⁵ (1932 р.) С. Володимирів прийшов до висновку, що, «зміцнівшись в окупованій країні» з 1928 р., «влада-партія змінила й методи відношення до села, знову виступила на сцену брутальність у значно більшій мірі, ніж навіть за часів революції»¹⁶. Обґрунтовуючи свою думку, автор заявив: «Село, селянська кляса, було елементом, що його експлуатовано й раніше за часів царської Росії, але майже ніколи ця експлуатація не набирала після знесення кріпацтва таких форм і такого ступня, як це сталося за часів «диктатури пролетаріату»¹⁷. Володимирів навів, зокрема, такий факт колоніальної експлуатації українського селянина: він споживав «втричі менше цукру, ніж московський»¹⁸. Автор зумів сформулювати сутність ставлення комуністичного режиму до народу: «Радянську політику свідомо скеровано на недоїдання та недоодягнення широких мас населення, й у першу чергу – селянського, бо населення може нести такий економічний тягар тільки шляхом зменшення сучасного споживання, шляхом відмови не тільки від предметів розкоші, але й од конче потрібних предметів споживання; твердимо, що політику товарного голоду по групі «Б» – предмети особистого споживання – ведуть так свідомо»¹⁹.

Редакція «РН» вміщувала огляди української та зарубіжної преси під назвою «Про біжучі справи», «На біжучі теми», «Про біжучі події» тощо. Так, у тому ж 1932 р. в огляді «Про біжучі справи» під заголовком «Большевицький рай» вона вмістила уривки з газет про вбивство втікачів з СРСР до Румунії, чим прагнула привернути увагу громадськості до нестерпно трагічної ситуації в УСРР. Наступний приклад дає уявлення про що, власне, йшлося: за 24 березня 1932 р. в українській газеті «Новий Час» була вміщена така інформація: «Відомий репортер Лондон, що його редакція часопису «Ле Журналь» вислала над совіцький кордон, телеграфує своїй редакції, що над Дністром, де він саме тепер перебуває, відбувається драма, про яку повинен знати весь світ. Кожної ночі групи людей із Сов[ітської] України втікають на другий беріг Дністра. Совіцька сторожа стріляє по втікачах і кидає на них гранати. Нещасливці, які намагаються дістатися на румунський бік, гинуть масово. Знов жеж ті, що дісталися на румунський бік, виснажені до краю»²⁰.

Автори та редакція «РН» впродовж 1932 р. відзначали системне та радикальне погіршення ситуації на селі в УСРР. Так, С. Володимирів у номері за липень-серпень у статті «Боротьба за хліб на Радянській Україні» слушно зауважив, що разом із заходами «політично-карно-адміністративного натиску на селянство», «економічного порядку», тобто «податки, платежі різного роду, паї, примусова ощадність», сама колективізація «в цілому організаційно упрощує можливість урядової контролі над хлібною справою взагалі»²¹. Він зробив висновок: «Всі наведені розрахунки та таблиці нам яскраво свідчать про те, що держава щораз більше й більше опановує селянську продукцію,

щораз більше стискає волю нашого селянина щодо розпоряджування своїми продуктами, щораз більше й більше тиски державного заготовчого апарат[у] стискають селянство»²². Отже, націоналістичний аналітик з Чернігівщини з'ясував механізм організації голодового вбивства в Україні, ще не знаючи про те, що він вже почав діяти.

Таким чином, оцінки та передбачення у 1929-1932 рр. провідних членів ОУН виявилися аж занадто точними та далекоглядними. Вони фактично спрогнозували генеральний напрям політики комуністичного режиму в СРСР щодо українського народу, визначили методи його реалізації. Це підтверджує сучасна українська історична наука. У довідці, підготовленій Інститутом історії України НАН України «Документальні підтвердження відповідності дій офіційної влади СРСР статті 2 Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про попередження злочину геноциду і покарання за нього», в поясенні до «Листа Й.Сталіна Л.Кагановичу «Про становище в УСРР та необхідність зміни керівництва республіки» від 11 серпня 1932 року» зроблено однозначний висновок: «Наведений документ є одним з тих, які дають уявлення, чому було розв'язано терор голодом. Страх втратити Україну був цілком обґрунтований. В умовах соціально-економічної кризи силове поле Кремля зникало, і тоді українська еліта могла би перетворитися з червоної на жовто-блакитну»²³.

Трагедія: визначення злочинця, з'ясування мети й причин

Проте українські націоналісти, як і все українство за межами СРСР, довго не підозрювали справжніх масштабів та глибини трагедії українського села під радянською владою, яку потім оцінили як катастрофу. Автор за підписом «М.» у публікації «Годі мовчати» в «РН» за липень-серпень 1933 р. різко заявив: «Ціле суспільство українське мусить нарешті відкрити приспані очі на ту жакливу катастрофу, що сталася над Дніпром, Доном та Кубанню, катастрофу, що може мати для майбутнього Української Нації величезні і страшні наслідки»²⁴. Він уже тоді прийшов до однозначного висновку щодо винуватця й мети трагедії: «Надзвичайно характеристично, що п'ятилетка досі ще не викликала (і, будьте певні, ніколи не викличе!) голоду і масового вмирання російської людності на Московщині. Нема дурних! Цю долю пляново підготувала Росія лише Україні. Мета: остаточна ліквідація української мазепинської небезпеки, після чого «Мать Расея» могтиме нарешті спокійно спочивати на своїх лаврах»²⁵.

Уже на повніший інформації К. Сирецький у статті «S.O.S.» у «РН» за вересень-жовтень 1933 р. констатував: «Лише в червні-липні біж[учого]. року західньо-українська й еміграційна суспільність прийшла до переконання, що за Збручем коїться дійсно непоправне лихо. Тимчасом голодова катастрофа, викликана й кермована Москвою, розпочалася значно раніше; вже на початку березня минулого 1932 р. вона шаліла на широких просторах України»²⁶. Шокований автор зазначив: «...довідусьмося, що є багато сіл цілковито вимерлих чи опущених, а в інших селах лишилося кілька десятків людей, що стоять на передодні неминучої смерті»²⁷. Він прийшов до висновку: «В таких умовах доводиться визнати навіть скромною ту велетенську цифру вимерлих, що її називає один чужинний журналіст (і яку приймає Др. Амменде) – 10 мільонів людей»²⁸. Єдиним свідомим винуватцем трагедії К. Сирецький чітко визнав СРСР – «страшного гостя – голодову смерть привела сталінсько-драгоманівська «матушка Москва»²⁹. Він виразно підкреслив, що Радянський Союз, як імперія, є спадкоємцем царської Росії, яка має за мету ліквідацію українства: «Так, власне, до цього провадить ціла політика сучасної Росії: вилюднити Україну для остаточного знищення її, щоби нарешті докінчити те, що р. 1169. розпочав Андрей Боголюбський, а що продовжували в XII[І] ст. татари і Петро 1709 р. під Полтавою»³⁰. Його сумний прогноз щодо радянської політики у ставленні до України віддає відчаєм: «При таких щирих соціалістичних темпах нищення, драгоманівська «матір Росія» змагає до того, щоб українці взагалі перестали існувати в імперії нащадків Чингісхана та Петра»³¹. К. Сирецький із сарказмом підкреслив: «Тепер про кольтонізацію України москалями пишуть і чужинці»³². Використання націоналістичним автором виразів «сталінсько-драгоманівська «матушка Москва», «драгоманівська «матір Росія» свідчить про те, що він намагався максимально наочно показати псевдофедеративний устрій Радянського Союзу і колоніальне становище у ньому українського народу, неприйнятність й згубність самої ідеї федерації України з Росією – СРСР. Це була спроба виразно донести переконання, що будь-які державні об'єднання з Росією за будь-якого режиму матимуть катастрофічні наслідки для українців.

Сталінське керівництво титанічними зусиллями доволі успішно зуміло переконати світову громадськість у відсутності голодової катастрофи в Україні. Як підкреслив український історик Віктор Коваль, «Встановивши свою владу над величезною імперією, більшовики відразу взяли усі потоки інформації під цензуру, а кордони – на замок, ізолювали населення від решти людства». І далі він пояснив механізм успіху такої інформаційної самоізоляції Радянського Союзу від світової спільноти: «Коли ж крізь залізну завісу ізоляції просочувалась негативна інформація з СРСР, численні симпатичні радянського ладу у пресі демократичних країн не давали їй ходу, аби не гальмувати «колесо історії», котрого вісь проходила через кабінет Сталіна»³³. А голодомор був однією з найбільших таємниць комуністичної імперії. Проте Кремль вважав ОУН надзвичайно небезпечним ворогом для свого існування, якого хотіли якнайшвидше розгромити. Тому у 1933 р. агенту радянської розвідки Василю Хом'яку було дозволено сказати цю правду про злочин сталінського режиму. Він проник до ОУН, відповідно плану операції «Ставка», як біженець з підрадянської України. Мета – впровадження до організації іншого агента ОГПУ Павла Судоплатова – майбутнього вбивці керівника ОУН полковника Євгена Коновальця³⁴. В. Хом'як за підписом «Н.Н.» (редакція «РН» назвала його представником «з большевицького «раю»»³⁵ у статті «Радянська Україна» (1934 р.) заявив, що «підсумки НЕП-у на Україні» – «в першу чергу зріст національної свідомості був справді гігантський» і підкреслив: «Свої помилки зперед десяти літ червоні російські імперіялісти направляють тепер жажливою системою: організовану піддержкою голодовою смертю на Україні»³⁶. Він зробив такої підсумок радянської політики на українських землях: «Україна тепер у небувалому стані, – витворенім в першу чергу ворожим національним гнітом та жажливим соціально-економічним устроєм! Правдою є, що мільйони українців вислані, перестріляні, загинули голодовою смертю! Теж правдою є, що нинішній жажливий стан України витворений свідомо й організовано москалями. Колективізація на Україні була одним із способів політичного винищення України. Українізація мала бути замиленням очей, щоб під її позором [мабуть, прикриттям. – С.Б.] провадити далі політику імперіялізму та завойовання!»³⁷. Звернемо увагу, що радянський агент покладав вину на «москалів», іншими словами, на російський народ. Отже, він, на відміну від націоналістичних авторів, для яких ворог – Російська держава, свідомо переставляв акценти. Таким чином, комуністичний провокатор намагався роздмухувати у середині націоналістичного руху міжнародну ворожнечу, етнічну ненависть. Мета: вносити розбрат в український народ, не допустити налагодження нормальних відносин і співпраці українського та російського народів проти злочинної влади. Такою була традиційна тактика комуністичного режиму, як і всіх імперій (поділяй і володарюй), проти визвольної боротьби поневоленого народу.

У 1934 р. М. Кушнір у статтях «Націоналізм переможе!» [псевдонім – Богущ В.] і «Московський імперіялізм та український націоналізм» [псевдонім – Дніпрянський Б.] у «РН» підбив своєрідний підсумок щодо політики російських більшовиків в Україні. У статті «Московський імперіялізм та український націоналізм» він чітко підкреслив, що «московський большевизм став спадкоємцем московського царизму»³⁸, «як ідеологічна доктрина, є своєрідною, на московським сосі приправленою мішаниною ідей та принципів, запозичених од французького якобінізму, німецького марксизму та від московського народницького соціалізму»³⁹, а «як політична система [...] є лише перелицьованим царизмом»⁴⁰. Останнє твердження автор аргументував так: «Бо хіба теперішня партійна диктатура, як і колишня московська автократія, не побудована на засадах орієнтальної деспотичної олігархії?»⁴¹. Далі М. Кушнір визначив правлячий режим у СРСР як суто національний російський (він його називав московським): «Большевизм є не менше московським національним феноменом, ніж царизм, і тому саме він не мав та не має успіху не лише в Європі, або у сусідніх із Московщиною державах, а навіть на Україні, Північному Кавказі та по інших окупованих большевицькою Москвою країнах»⁴². Свій висновок аргументував так: «Справді, хіба большевизм, захопивши в свої руки владу в Московщині, не став на шлях московського імперіялізму та не пішов збройною силою проти всіх тих народів, які, використавши розвал московської імперії, створили власні незалежні держави? Або хіба большевицький режим не провадить цілком московської зовнішньої політики?»⁴³. Потім стисло дав характеристику колоніальної політики Москви щодо України: «Хіба

московський більшовизм не провадить колоніальної грабіжницької політики на Україні та по інших окупованих країнах із метою упромисловлення совітської Московщини та не дбає про посилення московської, мілітарно-технічної бази? Хіба він провадить таку примусову та форсовану колективізацію рільництва у Московщині, як на Україні або на Дону та на Кубані, щоб таким робом зруйнувати господарську силу цих країн та знищити українських і козацьких селян хліборобів? Та хіба не колонізує ці країни заїдами з Московщини, щоб таким робом унеможливити відділення тих країн од Москви? Хіба він не сприяє всебічному розвитку та поширенні московської культури, а одночасно з тим не затамовує [гальмує. – С.Б.] розбудови культури української, білоруської та інших поневолених народів, та не намагається підпорядкувати їх культурі пануючої, московської нації?»⁴⁴. Автор за допомогою риторичних запитань також окреслив своє бачення становища російського народу в СРСР: «Хіба можна сказати, що більшовизм поневолив московську націю та провадить супроти неї таку політику нищення, як це він робить супроти української та інших поневолених націй? Щоправда, багато, хай і більшість, москалів дуже невдоволена та ворожо наставлена до теперішньої політики більшовизму, яка довела країну до загальних злиднів та господарської руїни. Але подібне було і за царату»⁴⁵. Проте останній висновок М. Кушнір не продовжив далі щодо відокремлення сучасної йому російської держави від російського народу. Він їх тоді не розрізняв. Головний суддя ОУН у статті «Націоналізм переможе!», демонструючи спільну позицію та почуття українських націоналістів щодо злочинів більшовицького режиму проти українського народу, особливо голоду 1932-1933 рр., оцінив Росію як одного з «історичних ворогів України»⁴⁶. Він заявив: «Ця нечувана катастрофа кривавими буквами буде записана в «книгу биття» Української Нації. Безперечно, вона матиме ще великі наслідки; вона прискіпить час визволення та пімсти, а московські кати своїм життям та кров'ю заплатять за той жахливий злочин»⁴⁷. Автор категорично підкреслив, що між «Українською Нацією й московською окупаційною владою виросла така стіна, якої не можна засипати ніякими маневрами та хитрощами. В цій безодні тоне й безперечно потоне московський комунізм»⁴⁸. У вже згаданій статті «Московський імперіалізм та український націоналізм» він сформулював таку альтернативу: «Сувора дійсність поставила дилему: або московський контрреволюційний більшовизм, або український революційний націоналізм. Вони як огонь та вода не можуть існувати разом. Один із них мусить згинуть. А згине той, хто вже ідейно та політично збанкрутував, і то не лише на Україні»⁴⁹.

Такі висновки націоналістичних публіцистів знайшли своє відображення в офіційних заявах ОУН. Ще у листопаді 1930 р. у «Комунікаті Проводу Українських Націоналістів з приводу посилення терору проти українського народу з боку московської і польської влади» ПУН прямо заявив, що «московський імперіалізм» заховався «під маскою червоної комуністичної доктрини» і «розперзаний у своєму отвертому варварстві кривавим терором, розстрілами та засланням фізично нищить найкращий елемент український і цілою системою свого деспотичного правління вириває з корінням всякий прояв національної творчості, думки, релігії та моралі»⁵⁰. У документі категорично підкреслено – «сподівання використати допомогу одного окупанта проти другого – Москву проти Польщі, чи Польщу проти Москви – являють до того ж смертельну небезпеку для справи нашого визволення». Керівництво ОУН підтвердило, що вважає шлях збройної національної революції єдиним шляхом визволення України. Воно твердо підсумувало: «Організація Українських Націоналістів [...] свою визвольну місію вбачає в праці по організації народних мас на окупованих землях, вироблення серед них психології активізму та підготовлення їх до загального збройного зриву у формі Всеукраїнської Національної революції»⁵¹, «аргументом збройної боротьби»⁵², «змагаючись за право життя без огляду на всі жертви»⁵³.

Заява «Від Проводу Українських Націоналістів», надрукована в «РН» за вересень-жовтень 1933 р., окреслила її офіційну позицію щодо катастрофи на Наддніпрянщині. Її причиною названо результат боротьби «за відновлення Української Самостійної Соборної Держави [...] під кличами Української Національної Революції» українського народу, яка «загрожує самому існуванню займанців». Саме тому, вказано у документі, «Москва посилила свій наступ шляхом насилля й винищування голодом». Наголошено, що «не досить пасивного спротиву, треба широкого і тривалого протинаступу», «тільки

боротьбою приспішемо кінець чужинецькому пануванню над Україною та над іншими народами, поневоленими спільними ворогами»⁵⁴. В обох документах СРСР, Польща та інші країни, у складі яких знаходилися українські землі однозначно визначено як «ворогів»⁵⁵, «одвічних ворогів України»⁵⁶, що свідчить про рішучість вести безкомпромісну й жорстоку боротьбу з ними.

Журнал «Сурма», за оцінкою його редактора Володимира Мартинця, на відміну від «РН», «популярний орган, призначений для широких мас»⁵⁷ західноукраїнських земель у складі Польщі. Публікації видання щодо голоду в Україні орієнтували читача на боротьбу за визволення.

Так, у жовтневому номері «Сурми» (1933 р.) надруковано вірш без назви «Хто ти?...». У ньому в образній формі відображена трагедія поневоленої України і шлях до її визволення:

*Там у Донбасі конас
з голоду рідний твій брат,
тут – твого брата шмагає
ляцький навіжсений кат.
Що ж ти загаєвсь? Героїв
Нації треба не раз,
Чуси? Вже сурмить до бою!
Нації сурма наказ*⁵⁸.

Показово, з точки зору реакції ОУН, що в 1933-ому, у рік коли українство за межами СРСР дізналося про голодову катастрофу в підрадянській Україні, у «Сурмі», крім серії статей «Партизанка»⁵⁹, у номері за липень була вміщена передовиця «Роля боєвого інстинкту у визвольних змаганнях»⁶⁰, а головне, надруковані матеріали про СРСР як майбутнього противника у війні. У вересневому номері (1933 р.) у матеріалі «Озброєння деяких держав», першою, про кого писалося як про майбутнього противника, була «большевицька армія»⁶¹. Вже у наступному числі бачимо статті «Большевицька воєнна доктрина», «Історія розвитку большевицької армії»⁶². У листопадovому випуску «Сурми» були надруковані статті «Внутрішня структура червоної армії», «Організація вищої команди червоної армії», «Склад червоної армії і її територіальний розподіл»⁶³. А в останньому номері журналу за 1933 р. вміщено статтю «Мотомеханізоване військо в СРСР»⁶⁴. Такий підбір матеріалів саме в 1933 р. дає можливість припустити, що керівництво ОУН сподівалося на вибух повстання на українських землях в СРСР у відповідь на варварську політику більшовиків і тому форсовано намагалося просвітити українських патріотів матеріалами про майбутнього противника. Можна також впевнено твердити, що ПУН, стривожений трагічною долею населення на Східній Україні, вирішив активізуватися для зміцнення ідеї боротьби за волю та соборність України. Він привчав широкі патріотичні кола молоді Західної України до перспективи війни з СРСР як практично єдиного шляху відновлення Української держави.

ОУН і світова спільнота: «треба запротестувати чином»

Цивілізований світ мовчав, західним демократичним державам, які мали деяку інформацію про голодову катастрофу в Україні, не хотілося загострювати відносини з СРСР. Вони дбали про свої національні інтереси. США, наприклад, саме у цей чорний для українського народу рік встановили дипломатичні відносини з Радянським Союзом. Тому у 1933 р. реакція ОУН набула також і форми організації терористичного акту проти представника комуністичного режиму. Цьому також сприяв прихід у січні цього ж року до керівництва крайової організації ОУН на західноукраїнських землях (далі – ЗУЗ) Степана Бандери, який був націлений на організацію індивідуального політичного терору⁶⁵. 3 червня 1933 р. у Берліні на конференції ПУНу з членами крайової ексекютиви (далі – КЕ) ОУН, як підкреслив тодішній член її організації, націоналістичний історик з діаспори Петро Мірчук, було ухвалено рішення про виконання замаху на представника Радянського Союзу⁶⁶. Обставини цієї акції розкривають спогади члена ОУН Володимира Макара, останньому сам виконавець терористичного акту Микола Лемик розповів подробиці восени 1938 р. під час перебування в ув'язненні в польській тюрмі в Равічу. С. Бандера особисто доручив виконати М. Лемику це завдання. Під час зустрічі керівник крайової організації з'ясував «положення на підсоветській Україні, де в той час шалів організований червоною Москвою голод, що мав зламати опір українського села проти

насильної колективізації»⁶⁷. Він особливо підкреслив: «Ніхто не стане в обороні мордованих українців, словні [словесні. – С.Б.] протести не зворушують нікого, тут треба запротестувати чином, і то так, щоб це почули і в західному світі, і в Москві і в Україні»⁶⁸. С. Бандера дав категоричну інструкцію щодо дій після вбивства радянського дипломата: «По виконанні завдання, він має віддати себе в руки польської поліції, щоб опісля на суді виявити ясно і недвозначно мотиви свого вчинку. Найбільш правдоподібно, його засудять на смерть. Але це буде на очах світу. Ні в якому разі він не повинен допустити до того, щоб його схопили і вбили чекісти в самому консульстві»⁶⁹. С. Бандера та бойовий референт КЕ, майбутній легендарний головний командир УПА Роман Шухевич під час підготовки замаху врахували не тільки молодий вік бойовика, що давало йому значний шанс уникнути кари смерті, а також й соціальний статус виконавця. Професор Олекса Горбач у своєму спогаді про М. Лемика писав: «Провід ОУН [тобто провід крайової організації. – С.Б.] передбачував, що большевицька пропаганда буде запевняти, що замаховець належав до «попівсько-куркульської кліки з ОУН», тому пляново обрав на атентатника вихідця з убогих селян»⁷⁰. 30 жовтня 1933 р. бойовик вчинив замах на завідувача канцелярії Генерального консульства СРСР у Львові Олександра Майлова, помилково прийнявши за керівника установи⁷¹. Бойовик ОУН виконав усі вимоги проведення терористичного акту, здався польській поліції, на допиті тільки й заявив: «Я є член Організації Українських Націоналістів. З її наказу я вбив представника московсько-большевицького уряду, на знак солідарності всіх українців у боротьбі з Москвою та протесту перед культурним світом проти злочинного вимордовування нею українців»⁷². Те ж саме, по суті, він повторив на суді. За словами його адвоката доктора Степана Шухевича (дядько Р. Шухевича), вбитий радянський дипломат є: «... сто разів гіршого пса, як той Голубов [генеральний консул. – С.Б.]. Це був спеціальний висланик Сталіна, що під невинною назвою «секретаря консульату» об'їздив з метою контролю всі дипломатичні представництва ССРСР в Польщі. День перед своєю смертю він приїхав з советської амбасаді в Варшаві до Львова, з головним завданням спаралізувати протестаційну акцію українців Галичини і Волині проти голодової масакри [вбивства. – С.Б.] в УСССР, а зокрема, щоб познайомитись зблизька з рухом ОУН»⁷³.

Редакція «РН» у номері за листопад-грудень 1933 р. вмістила статтю крайового члена ОУН за підписом «П.О.» під красномовною назвою «Порожнє слово і повновартне діло». Автор наголосив, що «... й цього року, на московські знущання ОУН відповіла виступом Миколи Лемика». Він підкреслив, що «18-літній юнак ОУН показав мільонам, що вони, а не хто інший, є носіями своєї сили та посідають засоби боротьби», а шлях до остаточної перемоги – «шлях відваги, агресії та жертви»⁷⁴. ПУН високо оцінив проведення цієї політичної акції молодю генерацією українських націоналістів. Це наочне демонструє сам факт публікації цієї статті у «РН».

Кривава відповідь комуністичному режиму загалом позитивно була сприйнята на Західній Україні⁷⁵. Про вчинок Лемика молодь на ЗУЗ складала пісні⁷⁶. В їхніх очах він став прикладом українського патріотизму. Це була головна оцінка дії крайових націоналістів. Вона хоч частково привернула увагу міжнародної спільноти до української трагедії та мети боротьби українського національно-визвольного руху, дала зразок безкомпромисної й жертвенної поведінки, яку продемонстрували патріоти під час Другої світової війни й повоєнній боротьбі проти комуністичної імперії.

Уроки голодомору

Провідний актив ОУН, всі свідомі патріоти серйозно осмислили факт голодової катастрофи в Україні в 1932-1933 рр., врахували уроки у своїй подальшій політиці.

Молода генерація ОУН добре засвоїла один із головних безпосередніх уроків голодомору 1932-1933 рр. – за будь-яку ціну перешкоджати будь-яким окупантам вилучення продовольства у населення, однієї з їхніх форм терору та пацифікації проти поневоленого народу. Так, у рішеннях 2-ої конференції ОУН за квітень 1942 р. чітко названо мету німецької земельної реформи: «втитиснути якнайбільше хліба й робочої сили з України»⁷⁷. Вже у лютому 1943 р. у постановках 3-ої конференції одну з цілей визвольної боротьби проти всіх різновидів російського, німецького й інших імперіалізмів названо «збереження українських народних мас та організування їх плянкової оборони й самооборони перед масовим фізичним винищенням та цілковитим

економічним грабунком окупантами»⁷⁸. У серпні 1943 р. символічно стала згадка у документах III Надзвичайного Великого Збору ОУН про М. Лемика. Він як керівник середньої Похідної групи ОУН («Сенишин»), з групою побратимів дійшов до Миргорода й у жовтні 1941 року загинув у нерівному бою з гітлерівськими окупантами⁷⁹. У рішеннях Збору з новою силою підкреслено: «Вісню оборони народу перед окупаційним терором були дві справи: вивіз до Німеччини на каторжну роботу й грабунком хліба»⁸⁰.

У 1945-1947 рр. найбільш наочним прикладом успішного врахування уроків голодомору-33 було перешкоджання підпіллям ОУН та УПА спроби комуністичної держави вилучити критичну масу продовольства у населення та організувати штучний голод у західних областях України. Так, після другої окупації комуністичним режимом Західної України командування УПА-Захід звернулося зі зверненням-листівкою «Українські селяни!» (без дати, скоріше за все літо 1945 р.). У документі прямо попереджено про можливий злочин Кремля: «Пам'ятайте про голод 1932-1933 років, організований Сталіним на СУЗ і про голод 1941-42 років, організований Гітлером на Прикарпатті! [...] Не допустимо того, щоб і в цьому році таке повторилося»⁸¹. Керівництво національно-визвольною боротьбою вчасно підготувалися до спроби здійснення тотальних хлібозаготівель і зірвало їх. Тому цим голодомором вбито «тільки» у східних і південних областях України близько 800 тис. людей⁸².

У 1946-1947 рр. українське населення західних областей за сприянням визвольного руху широко допомогло продовольством голодуючим братам з Наддніпрянщини. Українці зі Сходу, сотнями тисяч тікаючи в західний регіон, намагалися врятуватися від голодної смерті. «На Україні розіграється чергова страхітлива голодова драма»⁸³, – із боєм попереджали повстанці своїх земляків у журналі Української Головної Визвольної Ради «Самостійність» за 1946 р. № 1. Як згадував у приватній розмові з автором ветеран УПА і підпілля ОУН Орест Дичківський з Івано-Франківська, влітку 1946 р. керівництво повстанської служби безпеки категорично заборонило знищувати ворожих агентів, яких підсиляли в групи голодуючих із Східної України. Причина проста: не заважати людям рятуватися, уникнути комуністичних провокацій. А радянська держава, навпаки, всіляко перешкоджала наддніпрянцям рятуватися від голоду. Типова ілюстрація дій комуністичної влади: у відповідній записці сільгоспвідділу ЦК КП(б)У «Про заходи по боротьбі з перевезенням хліба із західних областей України» від 21 серпня 1946 р. відверто заявлено: «Для боротьби з незаконним перевезенням хліба селянами залізницями органи транспортної міліції УРСР у зв'язку з постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 31 червня 1946 р. № 1703 організували на великих залізничних станціях України спеціальні оперативні заслони з працівників транспортної міліції, які ведуть боротьбу з незаконним продажем та купівлею зерна й муки на ринку»⁸⁴. За логікою подібних документів «законно» було тільки вмирати від голоду.

Оунівське керівництво також твердо засвоїло, що найважливішим інструментом економічного пригноблення селянства є колективізація – колгоспна система. Тому комуністичному режиму після безпрецедентної боротьби з ОУН і УПА вдалося на ЗУЗ її нав'язати тільки в 1950 р. (залучено у колгоспи 93% селянських господарств)⁸⁵. Типовим прикладом такої боротьби вже після взяття комуністичною владою під контроль сіл Західної України є інформація зі Станіславської області (сучасна Івано-Франківська). У звіті Станіславського обкому партії ЦК КП(б)У «Про результати боротьби з формуваннями УПА і підпіллям ОУН на території області за березень 1947 р.» однозначно вказано, що «всі ці ворожі дії спрямовані на зрив весняної посівної компанії і особливо проти колективізації»⁸⁶.

Стратегічними уроками голодомору 1932-1933 рр. для українських патріотів стало підтвердження переконання, що тільки Українська самостійна соборна держава може забезпечити власний народ від рабства і злиднів. Комуністична імперія повинна бути знищена. Ілюзії щодо компромісів із організаторами голодоморів смертельно небезпечні. Молода генерація націоналістів уже на краківському II Великому Зборі ОУН у квітні 1941 р. висунула гасло: «Свобода народам і людині»⁸⁷. У 1943 р., після створення УПА, покоління Р. Шухевича перейшло на позиції демократичного націоналізму. Одним із найважливіших рішень ОУН було відокремлення російського імперіалізму від російського народу. Першого треба розгромити, а із сусіднім народом встановити рівноправні, добросусідські відносини у власних державах. Націоналісти зуміли, незважаючи на гекатомби страждань і трагедій від російського імперіалізму, відірнути від себе таке привабливе й зрозуміле

відчуття етнічної ненависті, злоби, бажання нищення. Вони виходили у міжнародних відносинах із принципу: «Стався до інших так, як би ти бажав, щоб ставилися до тебе». Так, у «Декларації Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі» за травень 1945 р. було заявлено: «До поневолених народів СССР ми зачисляємо й російський народ»⁸⁸.

Гуманне ставлення до народу держави-поневолювача було з боку українського національно-визвольного руху переконанням, реальною політикою. Авторський аналіз архівних документів щодо боротьби ОУН і УПА підводить до висновку, що українські патріоти знищували ворога за приналежність і служіння радянській імперії, а не за етнічною ознакою. Наприклад, у Державному архіві СБУ зберігається лист за підписом «307», адресований невідомому кореспонденту та «д[ругові] Тирсі» як переклад з української на російську мову, зроблений «оперуполномоченим отдела 2-н УМГБ» молодшим лейтенантом «Бездетко»⁸⁹ *. У стислій анотації до нього офіцер держбезпеки повідомив: «Документ вилучено у «Шелеста» – керівника крайового проводу ОУН «Захід-Карпати», вбитого 14-го квітня 1949 року при проведенні чекістсько-військової операції у Перегінському районі, Станіславської області»⁹⁰. Як бачимо, автором листа був член Проводу ОУН, член Проводу ОУН ЗУЗ [Західноукраїнські землі. – С.Б.], крайовий провідник ОУН Карпатського краю, генеральний суддя ОУН, крайовий командир УПА-Захід Василь Сидор⁹¹.

Представник вищого керівництва організації, зокрема, рецензував статтю «Бунт або революція» анонімного автора. В.Сидора обурило його нерозуміння суті ставлення українського націоналістичного руху до російського народу. Він процитував автора: «Наживаються мільйони московських гайдуків». І в'їдливо прокоментував: «Але біда, що не тільки московських [російських. – С.Б.], а й з іншого боку, є мільйони московських робітників і селян на Україні, які жажливо бідують. Це офіційно передав вищий член ОУН, який в 1948 році був на Східній Україні. Отже, що з ними робити? Різати? Ніяк не розумію, що автор має на увазі під національно-максимальною революцією»⁹². Велика ймовірність того, що вищевказаний В. Сидором «вищий член ОУН» був Роман Шухевич. У липні 1948 року Головний командир УПА «через стан здоров'я [...] перебував на Лермонтовському курорті в Одесі»⁹³. А така позиція керівника визвольного руху наочно демонструє суть засад політики ОУН.

Завершуючи аналіз проекту публікації, В. Сидор робить висновок: «В абзаци 3 «Наші сили» – немає позиції російського народу [мабуть, *щодо* російського народу. – С.Б.]. Я не хочу звинувачувати автора, що він складав програму усупереч обов'язкової лінії ОУН, проте такі думки виникають мимоволі»⁹⁴. Таким чином, у листі, який був суто внутрішнім документом у спілкуванні керівників організації і не призначався для публічного ознайомлення, відображена їхня фактична позиція. Як бачимо, і на рівні політичної програми, і щоденної діяльності ОУН українсько-російські відносини розглядалися на засадах демократичного націоналізму.

Отже, аналіз публікацій та офіційних заяв ПУНу за 1929-1934 рр. на сторінках «РН», «Сурми» показав, що керівництво ОУН ще у 1929-1932 рр. передбачило можливість катастрофічних репресій СРСР проти українського народу в УСРР. Після отримання інформації про голод воно правильно виявило винуватця, з'ясувало причини та мету цього злочину, фактично охарактеризували його як геноцид проти українського народу. Це відповідає сучасним оцінкам в Законі України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні»⁹⁵. У 1933 р. у Львові здійснення ОУН терористичного акту проти представника Радянського Союзу було не тільки актом політичної помсти, а головне, спробою привернути увагу світової спільноти до голодової трагедії в УСРР та хоча б зменшити її масштаби. Цей атентат М. Лемика та відповідна агітаційно-пропагандистська робота ОУН формували в широких верствах українських патріотів, особливо у молоді, переконання: тільки збройним шляхом можна завоювати свободу та створити власну державу.

Керівні кола ОУН, передусім її молода генерація, засвоїли уроки голодомору і врахували у національно-визвольній боротьбі під час Другої світової війни та боротьбі проти комуністичної імперії у повоєнні роки. Це незламність боротьби за незалежну державу, перехід до ідеології демократичного націоналізму, відокремлення у своїй політиці російського імперіалізму від російського народу. Історія підтвердила правильність їхнього вибору – у 1991 р. російський та український народи без краплини крові розвалили Радянський Союз.

Джерела та література:

1. Довідник з історії України – Т. 3. (Р-Я). – К., 1999. – С. 389.
2. Муравський В. Засновники Організації Українських Націоналістів // Розбудова держави. – 2004. - № 1-3. – С. 11.
3. Муравський В. Засновники Організації Українських Націоналістів // Розбудова держави. – 2004. - № 1-3. – С. 11.
4. Дніпрянський Б. (Київ) Революція національна й пролетарська // Розбудова Нації. – 1929. – № 1-2. – С.9.
5. Муравський В. Засновники Організації Українських Націоналістів // Розбудова держави. – 2004. - № 1-3. – С. 11.
6. Дуб Я. Хочемо Незалежної України // Розбудова Нації. – 1930. – № 1-2. – С. 54.
7. Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 140-141.
8. Онацький Є. На міжнародні теми // Розбудова Нації. – 1932. - № 5-6 – С. 135.
9. Там само. – С. 136.
10. Муравський В. Засновники Організації Українських Націоналістів // Розбудова держави. – 2004. - № 1-3. – С. 8.; Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т. 1. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – С. 88.
11. Райгородський М. Суспільна роля родини. // Розбудова Нації. – 1932. - № 5-6 – С. 136.
12. Коваль Р. Багрянні жнива Української революції: 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань. – К., 2005. // ukrlife.org/main/evshan/zhnyvadj2.htm; Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. – К., 2005. – С. 411.
13. Коваль Р. Багрянні жнива Української революції. 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань. – К., 2005. // <http://ukrlife.org/main/evshan/zhnyvadj2.htm>
14. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. – К., 2005. – С. 411.
15. Володимирів С. Економічне становище селянства України // Розбудова Нації. – 1932. - № 3-4. – С. 62-70; Володимирів С. Економічне становище селянства України // Розбудова Нації. – 1932. - № 5-6. – С. 110-117;
16. Володимирів С. Економічне становище селянства України // Розбудова Нації. – 1932. - № 3-4. – С. 62.
17. Там само. – С. 62.
18. Володимирів С. Економічне становище селянства України // Розбудова Нації. – 1932. - № 5-6. – С. 117.
19. Там само. – С. 112.
20. Про біжучі теми. Большевицький рай // Розбудова Нації. – 1932. - № 3-4. – С. 100-101.
21. Володимирів С. Боротьба за хліб на Радянській Україні // Розбудова Нації. – 1932. - № 7-8. – С. 178.
22. Там само. – С. 183.
23. Документальні підтвердження відповідності дій офіційної влади СРСР статті 2 Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про попередження злочину геноциду і покарання за нього» / Матеріал Інституту історії України НАН України «Голодомор 1932-1933 років – геноцид в Україні» // www.president.gov.ua/content/p_150_6.html
24. М. Годі мовчати! // Розбудова Нації. – 1933. – № 7-8. – С. 161.
25. Там само. – С. 160.
26. Сирецький С. S.O.S. // Розбудова Нації. – 1933. – № 9-10. – С. 206.
27. Там само. – С. 206.
28. Там само. – С. 206.
29. Там само. – С. 206.
30. Там само. – С. 208.
31. Там само. – С. 209.
32. Там само. – С. 208.
33. Коваль В. Знати правду // Видання Головного Командування УПА — К., 1995. (Нова серія: Літопис УПА; Т.1) — С. X.
34. Дерев'яний І. Проникнення та діяльність в ОУН агента ОГПУ-НКВД Павла Судоплатова // Український визвольний рух. – Львів, 2006. Збірник 8. – С. 104-105. [Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України]
35. Н.Н. Радянська Україна // Розбудова Нації. – 1934. – № 3-4. – С. 62.
36. Там само. – С. 65-66.
37. Там само. – С. 73.
38. Дніпрянський Б. Московський імперіялізм та український націоналізм // Розбудова Нації. – 1934. - № 7-8. – С. 173.
39. Там само. – С. 174.
40. Там само. – С. 174.

41. Там само. – С. 174.
42. Там само. – С. 174.
43. Там само. – С. 174.
44. Там само. – С. 174-175.
45. Там само. – С. 175.
46. Богуш В. Націоналізм переможе! // Розбудова Нації. – 1934. - № 5-6. – С. 118.
47. Там само. – С. 120.
48. Там само. – С. 121.
49. Дніпрянський Б. Московський імперіялізм та український націоналізм // Розбудова Нації. – 1934. - № 7-8. – С. 177.
50. Комунікат Проводу Українських Націоналістів з приводу посилення терору проти українського народу з боку московської і польської влади // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. 1927-1930 – К., 2005. – С. 363.
51. Там само. – С. 365.
52. Там само. – С. 365.
53. Там само. – С. 365.
54. Від Проводу Українських Націоналістів // Розбудова Нації. – 1933. – № 9-10. – С. 235.
55. Там само. – С. 235.
56. Комунікат Проводу Українських Націоналістів з приводу посилення терору проти українського народу з боку московської і польської влади // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. 1927-1930 – К., 2005. – С. 364.
57. Мартинець В. Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму – Б.м. 1949. – С. 196.
58. Хто ти?.. // Сурма. – 1933. – № 10. – С. 8.
59. Партизанка // Сурма. – 1933. – № 6. – С. 2-4; Партизанка // Сурма. – 1933. – № 7. – С. 3-7; Партизанка // Сурма. – 1933. – № 8. – С. 4-7; Партизанка // Сурма. – 1933. – № 9. – С. 4-7; Історичний примір про партизанку // Сурма. – 1933. – № 12. – С. 4-6.
60. Роля боевого інстинкту у визвольних змаганнях // Сурма. – 1933. – № 7. – С. 1-3.
61. Озброєння деяких держав // Сурма. – 1933. – № 9. – С. 7-8.
62. Большевицька воєнна доктрина // Сурма. – 1933. – № 10. – С. 4-6; Історія розвитку большевицької армії // Сурма. – 1933. – № 10. – С. 6-7.
63. Внутрішня структура червоної армії // Сурма. – 1933. – № 11. – С. 3-4; Організація вищої команди червоної армії // Сурма. – 1933. – № 11. – С. 4; Склад червоної армії і її територіальний розподіл // Сурма. – 1933. – № 11. – С. 5.
64. Мотомеханізоване військо в СРСР // Сурма. – 1933. – № 12. – С. 9.
65. Мірчук П. Нарис історії ОУН – Т. 1. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – С. 324-326.
66. Там само. – С. 337.
67. Макар В. Постріл в обороні мільйонів // Макар В. Бойові друзі: Збірка спогадів з дій ОУН (1929-1945). – Т.1 – Торонто, 1980. – С. 335.
68. Там само. – С. 335.
69. Там само. – С. 336.
70. Там само. – С. 346, 348.
71. Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956: Історико-архівні нариси. – Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920-1942. – К., 2005. – С. 109.
72. Макар В. Названа праця. – С. 342.
73. Там само. – С. 344.
74. П.О. (Львів). Порожнє слово і повновартне діло // Розбудова нації. – 1933. – № 11-12. – С. 255.
75. Кентій А.В. Названа праця. – С. 109.
76. Макар В. Названа праця. – С. 347.
77. Постанови Другої Конференції Організації Українських Націоналістів (квітень 1942 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р.: Збірка документів – Б.м., 1955. – С. 67. [Бібліотека українського підпілля. Ч.1.].
78. Постанови III. Конференції Організації Українських Націоналістів самостійників державників (ОУНСД) 17-21 лютого 1943 р. // Названа праця. – С. 86.
79. Верига В. Втрати ОУН в II світовій війні, або «Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї». — Торонто, 1991. — С. 63, 85.
80. Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р. // Названа праця. – С. 92-93.
81. Українські селяни! // Українська Повстанська Армія: Збірник документів за 1942-1950 рр. – Частина перша – Б.м., 1957. – С. 151. [Бібліотека українського підпілля. Ч.6.].
82. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). / – К., 1999. – С. 38. [Серія «Україна кризь віки», том 13.].

83. Новий голод на СУЗ // Українська Головна Визвольна Рада. — Торонто, 1982. — Літопис УПА; Т. 9, Кн. 4. — С. 306.
84. Голод в Україні 1946-1947: документи і матеріали. — Київ — Нью-Йорк, 1996. — С. 53.
85. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). / — К., 1999. — С. 39. [Серія «Україна крізь віки», том 13.].
86. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943-1959. — К., 2002. — Літопис УПА; Т.5, Кн. 2 — С. 344.
87. Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р.: Збірка документів — Б.м., 1955. — С. 31. [Бібліотека українського підпілля. Ч.1.].
88. Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р.: Збірка документів — Б.м., 1955. — С. 133. [Бібліотека українського підпілля. Ч.1.].
89. Лист без назви за підписом «307» // Сборник КГБ УССР «Документы характеризующие формы, методы и средства пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев бандоуновского подполья и украинского населения в период 1943-1954 гг.» — Архів Служби Безпеки України. — Фонд друкованих видань. - № 372. — том 14. — С. 4. [У томі не було єдиної нумерації — С.Б.].
- * Документ вивчався в Архіві СБУ у 1994 р.
90. Там само. — С. 1.
91. Соболев П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник. — Нью-Йорк, 1994. — С. 119-120.
92. Лист без назви за підписом «307» // Названа праця — С. 3.
93. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії: 1940-1950-ті роки. — К., 2006. — С. 109.
94. Лист без назви за підписом «307» // Названа праця. — С. 4.
95. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 р. № 376 // www.president.gov.ua/documents/p_5280.html

Наталія Хамайко

●

ПОХОДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ТЕРМІНУ “ДВОВІР’Я”

Давньоруське “двовір’я” як наукова проблема вперше постало у другій половині XIX ст. і з часом лише набуло більшої актуальності. Традиційно гостра полеміка представників двох історіографічних напрямків, які беруть початок у “міфологічний” (М. І. Костомаров, І. І. Срезневський, А. Н. Афанасьєв, А. Н. Веселовський¹) та “історико-релігійний” (архієпископ Філарет (Гумилевський), митрополит Макарій, Є. Є. Голубинський, Є. В. Анічков, Н. М. Гальковський, Г. В. Флоровський²) школах, точилася (й продовжує точитися) навколо визначення, що саме переважало у світогляді давньоруського населення – християнська релігія чи традиційні язичницькі вірування. Ситуація ускладнювалася тим, що представники згаданих напрямків користувалися різними групами джерел для аргументації своїх висновків. Якщо історики релігії традиційно розглядали нечисленні письмові пам’ятки (переважно свідчення епітимійно-канонічної та полемічної літератури), то прихильники міфологічної школи намагалися компенсувати нестачу прямих свідчень залученням як аналогії величезного обсягу етнографічних та фольклорних даних, на жаль, фактично не хронологізованих за часом виникнення. Минуло досить багато часу, поки врешті-решт “скептичний” напрямок визнав матеріали XVIII – XIX ст. малопритатними для історичних реконструкцій через велику віддаленість у часі від доби Давньої Русі, а письмові згадки XI – XIII ст. – малоінформативними. Не сприймаючи романтичних захоплень представників міфологічної школи слов’янським язичництвом і у той же час апелюючи до надмірної “захристиянізованості” іншої школи, С. А. Токарев основну причину складності дослідження світоглядних аспектів вбачав у “недостатній вивченості релігії давніх слов’ян і у бідності джерел”³, констатуючи нагальну необхідність нових, поглиблених методів аналізу.